

В.Й. Білоус
академік ІАУ

Н.К Місяць

кандидат педагогічних наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

«Єврейське питання» на Житомирщині: соціологічний аспект

У статті представлені результати соціологічного опитування щодо ставлення населення міста Житомира до представників єврейської національності.

В статье представлены результаты социологического опроса об отношении населения города Житомира к представителям еврейской национальности.

In the article the results of the sociological survey on the attitude of Zhytomyr population towards the representatives of the Jewish nationality are presented.

Історично склалося, що національний склад України неоднорідний. Серед представників інших народів тут проживає чимало євреїв, які завжди були впливовою частиною суспільства. Представники цього прадавнього народу становлять унікальний пласт історії і культури України, без них не можна уявити життя будь-якого міста чи містечка Волині, Поділля, Київщини [1]. Шанування євреями традиції свого народу зумовили здатність їх до збереження своєї культури практично в будь-якому етнічному середовищі. В музейних колекціях єврейських громад України збереглося чимало свідчень про це [2].

Надзвичайно важливо, що єврейський народ віддано виконував релігійний заповіт іудейської віри, євреї ніколи не зраджували рідної мови (розмовної ідіш та книжної іврит). В єврейських сім'ях з дітьми говорили своєю мовою, синів долучали до грамоти, навчали читати єврейські книжки. Єврейський народ створив свою самобутню систему початкової освіти, євреї стали одним з найбільш освічених прошарків населення Волині [3, 4].

Стосунки між представниками різних етносів, що мешкають на одній території, складні і неоднозначні, вони змінюються залежно від змін у суспільстві. Це стосується і ставлення до євреїв в Україні.

Воно може відкрито декларуватися або приховуватися, маскуватися. Одним із прикладів подвійного стандарту у ставленні до євреїв може бути позиція Сталіна. Ще до початку Другої світової війни він висловлював Рібентропу свої погляди на єврейське питання, а Гітлеру відверто обіцяв покінчити з «єврейським засиллям» серед інтелігенції [5]. У той же час офіційно Сталін ніде і ніколи не говорив про євреїв негативно, хоча у вузькому колі приятелів, як згадував М.С. Хрущов [6], любив підкреслено акцентувати вимову, коли говорив про людей цієї національності.

Шляхом пропаганди Сталін впливав на громадську думку щодо єврейського питання. Під гаслами боротьби з космополітизмом одразу після Другої світової війни в СРСР роздувалося невдоволення євреями, які нібито були причиною усіх негараздів («в усьому жиди винуваті»), серед населення всіляко поширювалася юдофобія. Розпочався неоголошений утиск євреїв. У 1948 році, коли була проголошена утворена держава Ізраїль, єврейський національний рух активізувався, що зумовило загострення антисемітської компанії (арешти Єврейського антифашистського комітету, так звана кадрова чистка 1949 року [7], перевірки особового складу медичних установ у деяких містах України з метою виявлення таких, що «не справляють враження благонадійності» [8] і на завершення сфальсифікована справа кремлівських лікарів). Влада маніпулювала масовими настроями, під гаслом «всенародного схвалення» готувала суспільство до терору щодо космополітів. Як наслідок лицемірної національної політики сталінського режиму стали можливі крайні форми національної ненависті і нетерпимості. Проте у старшого за віком населення зберігалися традиції поліетнічного співіснування південноукраїнського регіону і це було перепоною на шляху розпалювання антиєврейської істерії.

Зразком у ставленні до єврейського питання з боку інтелігенції був і залишається наш земляк письменник В.Г. Короленко. Єврейська тема посідала особливе місце не тільки у його творчості, але й у житті (виграна ним справа Бейліса). Про єднання не за ознакою національності, а за ознакою порядності свідчить приклад стосунків між євреями і українцями у часи боротьби з дисидентами в Радянському Союзі, про що згадує Євген Сверстюк. Обдарований феноменальною пам'яттю єврей Ар'є Вудка вивіз з ув'язнення на волю кількадесят віршів українських поетів, що одразу були надруковані за кордоном. Врятовані рукописи підтримують оптимістичну булгаковську легенду: «Рукописи не горять» [9].

В Україні скрізь, де проживають євреї, помітним є їх внесок в історію, культуру, освіту, побут [10]. Живучи серед українців, і зберігаючи свою культуру, трепетно ставлячись до традицій і звичаїв свого народу, євреї водночас характеризуються толерантністю у стосунках з оточуючими. Зазвичай вони гарно володіють українською мовою, використовують її у спілкуванні з українцями і у професійній діяльності.

А як ставляться до євреїв українці? Діапазон цього ставлення значний: від рятування євреїв українцями під час гітлерівської окупації до презирливого «жиди» на адресу представників цієї нації. Ми вирішили дослідити соціологічний аспект єврейського питання в сучасних умовах, а саме: як ставляться до євреїв різні верстви українського суспільства в Житомирі.

Матеріалом для дослідження стало опитування представників молоді (учні шкіл, ПТУ, студенти), людей середнього віку (30–40 років, 45–55 років) та старшого покоління (люди після 65 років). Опитування проводилося під час анкетування, бесід та телефонних розмов. Ми усвідомлювали, що результати опитування допускають значну долю необ'єктивності, оскільки відповіді можуть бути піддані сумніву. Навряд чи хтось в обличчя буде говорити про євреїв негативне. Тому, окрім безпосереднього опитування, ми скористалися анкетами, в яких можна давати відповіді анонімно, та телефонними розмовами. Окрім цього, важливо не тільки те, що людина каже, а й те що вона робить. Тому ми використовували не тільки прямі відповіді на питання анкети, а й розмови про випадки з життя, моделювання ситуацій, реакцію на матеріали преси тощо.

Безпосереднє опитування та анонімне анкетування проводилося у середовищі учнівської та студентської молоді, серед учителів та лікарів. Телефонне опитування проводилося за телефонною книгою Житомира. Обиралися абоненти підряд за списком (10–30 осіб), вибірково за прізвищами, які містили ознаку приналежності абонента до української та до єврейської національності. Всього анкетуванням та телефонним опитуванням охоплено близько двох тисяч осіб.

Наведемо приклади деяких питань, що містилися в анкетах та ставилися респондентам при безпосередньому опитуванні.

1. Чи є євреї у Вашому близькому оточенні?

- а) колеги по роботі;
- б) сусіди;
- в) друзі;
- г) родичі.

2. Дайте оцінку євреям як фахівцям.
 - а) висока;
 - б) достатня;
 - в) низька.
3. Як Ви оцінюєте євреїв щодо їх поведінки в родині?
 - а) ставлення до дітей (чадолюбиві);
 - б) ставлення до старших людей в родині (повага);
 - в) особисті стосунки у подружньому житті (майже нема зрад, мало розлучень).
4. Яку рису характеру, людської вдачі євреїв Ви виділяєте як домінуючу?
 - а) взаємопідтримка, взаємодопомога;
 - б) не конфліктність, добросусідство;
 - в) високий рівень освіченості, культури (музичні школи, шахи, концерти, театр);
 - г) хитрість, прагматизм.
5. Яким словом Ви послуговуєтеся у повсякденному житті («єврей», «жид»)?
6. Ваше ставлення до Голокосту:
 - а) беззаперечно визнаю;
 - б) мало знаю про це, вважаю, що постраждали всі народи;
 - в) ставлю на один щабель з Голодомором.
7. Чи відмічаєте Ви дискримінацію щодо євреїв в Україні?
 - а) мені не відомі такі факти;
 - б) я знаю, що такі факти були в історії України;
 - в) я особисто знаю про такі факти відносно моїх родичів, друзів, знайомих.

На підставі аналізу отриманих результатів ми дійшли висновку про те, що в сучасному українському суспільстві переважає толерантне ставлення українців до євреїв, воно характеризує людей освічених і культурних (зауважимо, що ознака освіти не є головною). Водночас серед відповідей зустрічалися вкрай різкі і негативні («нехай усі їдуть у свій Ізраїль», «без жидів в Україні буде краще», «в них нема батьківщини, бо вони там, де краще сьогодні», «усі політики – жиди»). Подібні відповіді засвідчували нетерпимість як ознаку середньовічної дрімучості. За нашими дослідженнями, в Житомирі, на щастя, переважає толерантність у ставленні до євреїв.

Список використаних джерел та літератури

1. Рафальський О.І. Джерела з історії та культури єврейського народу Правобережної України у фондах Державного архіву Житомирської області / Рафальський О.І. // Євреї в Україні: історія і сучасність. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 49.
2. Кержнер А.Г. Музейні колекції єврейських громад України / Кержнер А.Г. // Євреї в Україні: історія і сучасність. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 87-97.
3. Іващенко О.М. Євреї Волині / Іващенко О.М., Поліщук Ю.М. – Житомир, 1998. – 190 с.
4. Рудницька Н. Місце казенних і приватних училищ в системі освіти євреїв на Волині у ХІХ – на початку ХХ ст. / Н. Рудницька // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2002. – № 1. – С. 202-209.
5. Яковлев А. Погромная история / Яковлев А. // Новое время . – 1998. – № 48-49. – С. 49-53.
6. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1991. – № 2/3. – С. 62-82.
7. Шевченко Л. Інтелекція України і сталінізм (1945 – серед. 50-х рр.) / Шевченко Л. // Історія в школі. – 1999. – № 7. – С. 2-5.
8. ЦДГО України. – Ф. 1. – Оп. 29. – Спр. 213. Справки и докладные записки райкомов КП(б)У о фактах засоренности органов здравоохранения людьми, невнушающими политического доверия. – 1949. – Арк. 1-21.
9. Сверстюк Є. Рукописи горять. Рукописи не горять! / Сверстюк Є. // Правда полинова – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 150.
10. Котляр Ю.В. Євреї Волині: історико-культурологічний аспект. Євреї в Україні: історія і сучасність / Котляр Ю.В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 137.